

A. W. M. Teulings (red.), *Herstructurering van de industrie. Praktijk, beleid en perspectief*, Alphen aan den Rijn 1978, 296 blz., f 42,50.

Als er uit de voortdurende stagnatie van het economische leven in de westerse wereld iets te leren valt, is het wel dat het Neo-klassieke/Keynesiaanse paradigma zo niet verworpen dan toch wel sterk gerelativeerd moet worden. Centrale veronderstellingen zoals de aan het marktsysteem inherente evenwichtstendenties en de geleidelijkheid van de technologische ontwikkeling zijn intussen door de feiten achterhaald, terwijl de duidelijk manifeste sectorale divergenties het onbeperkt werken met macro-economische aggregaten nogal dubieus maakt. Een dergelijke constatering roept echter meer vragen op dan zij oplost. Want de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat door de kritische stromingen binnen de economische wetenschap vooralsnog weinig operationeels is geboden, dat voldoende opweegt tegen wat de orthodoxe economie nog biedt.

Er zijn desalniettemin wel enige ontwikkelingen die perspectieven lijken te bieden; de hier te bespreken bundel geeft daar een fraai voorbeeld van. Thema van de bundel, die een verslag is van de Bedrijfssociologische Studiedagen 1977, is de herstructurering van de Nederlandse industrie. Anders dan deze titel wellicht doet vermoeden betreft het hier niet alleen een beschrijving van beleidsprocessen t.a.v. stagnerende bedrijfstakken. Het begrip herstructurering wordt namelijk opgevat als de verzamelterm van alle structurele veranderingsprocessen binnen de Nederlandse industrie, waarbij een onderscheid gemaakt wordt tussen drie niveau's:

- de anonieme herstructurering, die optreedt als resultante van een groot aantal ongecoördineerde ondernemers-beslissingen;
- de private herstructurering, die optreedt als gevolg van planmatig, gecoördineerd handelen van één of enkele in de bedrijfstak dominante ondernemingen of ondernemingscombinaties;
- de publieke herstructurering, die het bedoelde of onbedoelde gevolg zijn van een beleid en planning van derden, i.c. overheid, vakbeweging en andere pressiegroepen (p. 14).

Daarmee is dus een zeer ruim probleemgebied aangrenzen, waarover in Nederland tot op heden alleen hier en daar in artikelvorm was gepubliceerd.

Is dat op zich al een reden om de publicatie van dit boek positief te waarderen, er zijn meer redenen.

In de eerste plaats, omdat het mogelijk blijkt verschijnselen die altijd tot het domein van de economische wetenschap werden gerekend, op zinvolle manier vanuit verschillende sociale wetenschappen te behandelen. Er is, zoals redacteur Teulings zelf stelt, nog geen theorie, maar er zijn wel bouwstenen (p. 13) en dat is meer dan gezegd kan worden van eerdere pogingen om sociaal-economische problemen multi-disciplinair te benaderen.¹ Die bouwstenen zouden m.i. (verder) te vinden moeten zijn in de theorie van de industriële organisatie, de organisatiesociologie, welvaartstheorie en politicologie. De bundel is verder geslaagd te noemen, omdat een redelijk goede taakverdeling tussen de vele auteurs tot stand is gebracht en bovendien afspraken over de definiëring van de centrale begrippen zijn gemaakt. De bundel is daardoor méér dan een bundeling.

Naast een knappe inleiding van Teulings bezit het boek drie delen. Deel I bestaat uit een vijftal uitgebreide case-studies van de verschillende vormen van herstructurering, deel II richt zich op de rol van de partijen bij publieke herstructurering, deel III bevat een analyse van het fenomeen 'georiënteerde markteconomie' en een bijdrage over de relatie tussen herstructureringsprocessen en het werkgelegenheidsbeleid.

Wat mij de gehele bundel overziend opviel, is de geringe aandacht die aan de these van de post-industriële maatschappij is geschonken. Dat is toch een thema dat in deze bundel, gezien de centrale probleemstelling, uitgebreid behandeld had moeten worden. Alleen Teulings wijdt er een paragraaf aan (pp. 26-32). Hij noemt een aantal relevante kritiekpunten, maar dringt niet tot de kern van de zaak door. In dit verband verwijs ik naar de publicatie van Gershuny,² die er terecht op wijst dat de these van de post-industriële samenleving betrekking heeft op veranderende behoeftenpatronen van de consumenten. Het gaat om de consumptie van diensten als eindproduct en dan is het onjuist om — zoals dat vaak gebeurt — de ontwikkeling naar de post-industriële samenleving af te leiden uit statistieken over óf bedrijfssectoren óf beroepsgroepen. Gershuny komt via een uitgebreide bestudering van Engelse statistieken tot de conclusie, dat slechts 23 % van de werkgelegenheid in de ter-

taire sector betrekking heeft op de produktie van diensten als eindprodukt (Gershuny, p. 105). Tegenover de these van de post-industriële samenleving stelt deze Engelse auteur die van de 'self-service economy', een maatschappij waarin de consumptie-huishoudingen weer in hoge mate zelfvoorzienend zullen zijn dankzij de 'kapitaalgoederen' (duurzame consumptie goederen) die zij van de industriële sectoren hebben betrokken. De consumptiestatistiek in Nederland doen vermoeden dat het beeld hier niet veel zal afwijken, maar verder onderzoek is nodig om een goed beeld te krijgen van toekomstige veranderingsprocessen binnen de industrie.

Een tweede opvallend element van deze bundel is, dat feitelijk bevestigd wordt wat hierboven als een van de zwakke punten van de orthodoxe economiebeoefening werd gekarakteriseerd: het twijfelachtige van het onbeperkt werken met macro-economische aggregaten. Uit deel I blijkt namelijk hoe sterk relevante variabelen per bedrijfstak uiteenlopen. Om in termen van de theorie van de industriële organisatie te spreken: structuur, gedrag en resultaten lopen per bedrijfstak uiteen, terwijl ook het dynamische patroon van deze drie elementen per bedrijfstak een verschillende ontwikkeling vertoont. Dat een dergelijke conclusie belangrijke consequenties heeft voor het herstructureringsbeleid toont de bijdrage van H. W. de Jong en M. Brouwer in deel III ondubbelzinnig aan. M.b.v. een uitwerking van de dynamische concentratietheorie, die De Jong³ eerder in zijn proefschrift presenteerde, worden systematisch een aantal belangrijke punten onder het jaargangenmodel van het Centraal Plan Bureau weggezaagd. Belangrijkste conclusies van de auteurs: creatie van nieuwe arbeidsplaatsen vindt plaats in bedrijfstakken die expansieve markten bedienen. Aan de basis van expansieve markten staan produkt-innovaties; ontwikkel dus bij voorkeur een beleid dat gericht is op stimulering van innovaties en bedenk daarbij dat innovaties ook op andere dan de industriële sector betrekking kunnen hebben.

In verschillende bijdragen in de bundel wordt het verband tussen herstructureringsprocessen en de economische orde-problematiek besproken. Bij De Wolff en Wassenberg gebeurt dit het meest uitgebreid. De eerste auteur beschrijft hoe de overheid bij het sectorbeleid voor het dilemma gesteld wordt

hoe zij veranderingen in het gedrag van ondernemers kan aanbrengen zonder de bestaande economische orde te veranderen. Het enige instrument dat de overheid daartoe heeft toegepast, zo stelt De Wolff, is het sector-structuuronderzoek met de daaraan gekoppelde financiële steun. Hierdoor zouden de ondernemers zich gestimuleerd hebben moeten voelen de noodzakelijk geachte samenwerking te institutionaliseren. Zoals bekend is deze vorm van sectorbeleid een regelrechte mislukking, hetgeen De Wolff tot de conclusie brengt, dat de kansen voor een dergelijk beleid ook in de toekomst niet groot zullen zijn. Het alternatief: dwang, zou immers niet binnen onze gemengde economische orde passen. De Wolff concludeert tenslotte ook, dat de onduidelijkheid omtrent het sectorbeleid toch tot veranderingen in de economische orde heeft geleid. Wassenberg sluit zich hierbij aan. Deze probeert de stelling te onderbouwen, dat uit de recente sociaal-economische ontwikkelingen 'zoiets als een herleving van *corporatistische* gevoelens en gedragingen zal voortkomen en dat het streven naar een georiënteerde markteconomie aan die tendens een moderne legitimiteit zal verlenen' (p. 276). Hoewel zijn redenties soms lijken te bezwijken onder een enigszins zwaarwichtig verbalisme, legt hij tenslotte de vinger precies op de zere plek: 'Het gaat erom dat de opzettelijke dan wel onvermijdelijke overheidsbetrokkenheid bij economische herstructureringsprocessen in geld gemeten toeneemt zonder dat het institutionele draagvlak voor de confrontatie van versterkte meso-structuur en parlementaire wilsvorming een versteviging ondergaat die correspondeert met de reusachtige omvang van beschikbaar gestelde (te stellen) premies, subsidies, garanties, deelnemingen etc.' (p. 292).

Is het nu zo, dat in een gemengde of zo men wil georiënteerde markteconomie een sector en sector-structuurbeleid noodzakelijkerwijs tot neo-corporatistische structuren moet leiden en alleen al daarom beter van zo'n beleid afgezien kan worden? Ik ben geneigd die vraag voorzichtig ontkennend te beantwoorden. Er zijn immers voldoende aanwijzingen dat de economische stagnatie alleen gestopt kan worden als, behalve een macro-economisch georiënteerd kostenmatigingsbeleid, een sectoraal gedifferentieerd innovatie- en saneringsbeleid wordt gevoerd. De vraag *of* zo'n sectoraal beleid gevoerd

moet worden is dus nauwelijks aan de orde; de vraag luidt *hoé* dat beleid er uit moet zien. De stelling dat een dergelijk beleid in een gemengde economische orde niet mogelijk zou zijn lijkt niet op te gaan. Alsof de vele prijsbeschikkingen, loon-ingrepen, vergunningen etc. die op andere beleids-terreinen worden gehanteerd ook niet intussen een integraal en geaccepteerd element van onze economische orde zouden zijn. In navolging van Tinbergen en Van den Doel⁴ ben ik altijd nog geneigd te veronderstellen dat doelmatigheidsoverwegingen op langere termijn de overhand zullen krijgen bij het kiezen van de instrumenten van de economische politiek. Dit brengt weliswaar veranderingen binnen de economische orde met zich mee, maar het gemengde karakter wordt er niet door aangetast.⁵

Alles bij elkaar biedt deze bundel voldoende aanknopingspunten voor verdere gedachtenvorming

en discussie over de structurele veranderingsprocessen binnen de Nederlandse industrie. Degenen die zich voor dit onderwerp interesseren (of dat eigenlijk zouden moeten doen) beveel ik dit boek daarom van harte aan.

Hans Wijers

Noten

¹ T. Huppés (ed.), *Economics and sociology: towards an integration*, Nijhoff, Leiden, 1976.

² J. Gershuny, *After industrial society? The emerging self-service economy*, McMillan, Londen, 1978.

³ H. W. de Jong, *Dynamische concentratie-theorie*, Stenfort Kroese, Leiden, 1972.

⁴ Zie bijv. J. van den Doel, *Konvergentie en evolutie*, Van Gorcum, Assen, 1971, H. III.

⁵ Deze gedachte is voor het sectorbeleid verder uitgewerkt in: G. J. Wijers, *Industriële structuurpolitiek en bedrijfstakorganisaties*, Economische Statistische Berichten, 1978, pp. 516-522.

(Vervolg van blz. 379)

door het volk gewenste besteding;

— dat volk is met zijn vertegenwoordigende lichamen tenprooi aan wat Prof. Harvey Brooks van Harvard de revolutie der verwachtingen heeft genoemd; wij kunnen technologisch zoveel, het is ons economisch zo goed gegaan, dat wij de grens van onze verwachtingen ver weg zijn gaan leggen, misschien wel tot buiten het realiseerbare.⁹

Zelfs indien de Staat der Nederlanden het de privé-persoon mogelijk maakt de besparing in te passen zonder dat aan het patroon van behoeftebevrediging wordt geraakt, ook dan zal nog veel overreding nodig zijn om de mensen tot actie te brengen. Het gaat immers om een niet dominante factor in het patroon van onze behoeftebevrediging. Het zal daarom nog voor ons moeten worden gerealiseerd. Pas indien energie zo duur wordt, dat wij de middelen voor de zelfverwerkelijking, waar wij in geïnteresseerd zijn, voelbaar gaan missen, zullen wij vanzelf in actie komen.

Kan onderzoek hier bijdragen? Natuurlijk als wij uit onszelf wat willen doen aan energiebesparing of als het voor ons wordt georganiseerd, dan moeten

de te nemen maatregelen bekend zijn. In zekere zin geldt hier hetzelfde als voor de nationale besparing. Als de maatregelen bekend zijn zal het nog veel tijd kosten om overheidssteun bij de privé-invoering te mobiliseren en de privé-persoon ertoe te brengen.

Noten

¹ P. W. Renaud, *Beleidsaspecten van energiebesparing in de gebouwde omgeving*, P.B.N.A.-cursus 14.94-69.5, 1978. Zie ook: *Naar verminderd energieverbruik in de gebouwde omgeving*, L.S.E.O., februari 1978.

² SISWO, *Van gissen naar beslissen*, Signaalstudie no. 2 sector planologie 1978.

³ F. Prakke, Het proces van industriële innovatie onderzocht, *Bedrijfskunde*, 48, 1976, 114.

⁴ VRA-OGO, *Onderzoek gebouwde Omgeving, prioriteiten, rubricering*, nov. 1978.

⁵ W. Duisenberg, Voordracht: *De Rijksbegroting... vol gas?*, Privé communicatie.

⁶ Dr. D. de Jonge, Vormgevingstendities in de Nederlandse Woningbouw, *De Architect*, 7, 1976, 25.

⁷ J. B. Burie, *Wonen en woongedrag*, Boom, Meppel 1972.

⁸ P. M. Zeldenrust, *Onderzoek naar enige psychologische aspecten van de woninginrichting*, Bouwcentrum 1956.

⁹ Harvey Brooks, *Versatility Versus Depth, the Problems of Education for the Future*, 5th International TNO Conference 1972.